

EZAN VE MÜEZZİNLER HAKKINDAKİ YORUMLARDA KULLANILAN BAZI OLUMSUZ İFADELERLE ALAKALI OSMANLI FETVALARI^a

TACETDİN BIYIK^b

Öz

Dinî mûsikinin en önemli formlarından biri olup İslâm'ın şîârı olarak kabul edilen ezanın okunması esnasında, ezanın mana ve ehemmiyetine uygun tavır, uygun ses, uygun nağme ve makam tercihinin dinleyiciler nezdinde oluşturduğu/oluşturacağı tesir bakımından ne denli önemli olduğu açıktır. Ezanı, vakarına ve içerdği manaya ters düşen bir sesle yorumlama, kullanılan sese, makama ve üslûba dikkat etmeme, aslında bir ibadet olan bu icrayı hem okuyanların hem de dinleyenlerin arzu edilen manevî hazza ulaşmalarına engel olup tam tersine günah bile kazanmalarına sebep olabilmektedir. Müezzinin, yukarıda ifade edilen hususlara riayet etmesi önem arz etmekle beraber tavır, ses, nağme ve makam açısından kötü bir icraya sahip olması durumunda bile dinleyicilerin o (müezzini) ve okuduğu ezan hakkında yaptıkları/yapacakları yorumların belli bir sınırı olup, ezanı veya müezzini tahkir etme, onlarla dalga geçme seviyesine varacak kadar eleştirme hakları bulunmamaktadır. Bu çalışmada, konu ile alakalı tespiti yapılan Osmanlı fetvalarının belli bir sistem çerçevesinde sıralanması, latinizesi ve değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Sanatları, Dinî Mûsiki, Cami Mûsikisi, Ezan, Osmanlı Fetvaları.

OTTOMAN FATWAS RELATED TO SOME NEGATIVE EXPRESSIONS IN REMARKS ABOUT AZAN AND MU'AZZINS

Abstract

It is evident that in reciting azan the proper preference of musical mode, reciting tone, voice and the manners in accordance with the meaning, significancy and the spirit of azan; which is the token of Islam and one of the most important forms of religious music in Islam; is very important from the point of its influence and effectiveness on the audience. Performing the azan with a tone contrary to its spirit and dignity by not giving enough attention to the musical mode, voice, manners and style would cause both the reciter and the audience not to reach the spiritual joy; and in some cases it may even cause them to unknowingly commit a sin. Having said that it is very important that mu'azzin should obey to the particular points mentioned; even if he has a very bad performance from the point of musical mode, voice, manners and style; there is a limit for negative comments for azan and mu'azzin and the audience has no right to ridicule or contempt azan or mu'azzin. In this study, the Ottoman times fatwas regarding the subject have been systematically arranged, latinized and evaluated.

Key Words: Islamic Art, Islamic Religious Music, Mosque Music, Azan, Ottoman Fatwas.

^a Bu çalışma, araştırmacının "Osmanlı Fetvalarında Mûsikî" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^b Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Antalya H. M. Gebizli Eğitim Merkezi Eğitim Görevlisi.

Giriş

Dinî Türk mûsikisi şekil (form) bakımından ele alındığında -çok net çizgilerle olmasa da- temelde iki kısma ayrılır. Cami mûsikisi ve tekke/tasavvuf mûsikisi.¹ Cami mûsikisi, insan sesi ile icra edilen ve icrası esnasında çalgı kullanılmayan, züht ve takvayı âmir, çoğunlukla Arapça güftelerden oluşan, genellikle serbest usulle ölçülen yani ritimsiz anlamında usulsüz, irticalen icra edilen, temelini ibadetlerin oluşturduğu bir türdür. Tekke mûsikisi ise daha çok tasavvufî neşe ile dolu, güftelerin Arapça'yla beraber Türkçe ve Farsça da olabildiği, eserlerin çoğunlukla usullü/ritimli olduğu, icralar esnasında çalgı da kullanılabilen, besteli olan, tekkelerde tarikatın âyini esnasında veya serbest zamanlarda icra edilen bir türdür.

Bu iki kısımdan/türden birisi olan cami mûsikisi denilince akla, müezzinin ezan okuması, salâ okuması, İhlâs Sûresi'ni kıraat etmesi, kâmet getirmesi, namazın cemaatle kılınması sırasında imamın ilk tekbirden selâm verinceye kadar geçen süredeki kıraati, selâmdan sonra yine müezzin tarafından okunan ibareler, tesbîhat, arada okunan mahfel sürmesi, dua ve mihrâbiye gibi türlerin tamamı gelir. Zaman zaman bu türler içine giren temcîd, münâcât, salâ (salât), tardiyeye, tekbir, mevlid, mirâciye, Muhammediye, tevşîh, cami naatı ve ramazan ilâhileri de cami mûsikisinin önemli birer formu olarak ortaya çıkmaktadır.²

Cami mûsikisi formlarının en önemlilerinden biri olan ezan sözlükte, "bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilan etmek"³ manasında bir mastar olup terim olarak, farz namazların vaktinin geldiğini, nasla belirlenen sözlerle ve özel şekilde müminlere duyurmayı ifade eder.⁴ Ezanın icrası bakımından çifte ezan, dış ezan ve iç ezan gibi çeşitleri bulunmaktadır.⁵ Aynı kökten gelen müezzin "ezan okuyan kimse", mi'zene de "ezan okunan yer (minare)" demektir.⁶

Asr-ı saâdet'ten itibaren müezzinlerin sesi güzel ve gür, Kur'ân-ı Kerîm'i iyi okuyan, mûsikîye vâkıf kimseler arasından seçildiği görülmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yirmi kadar kişiye ezan okutup dinlediği ve içlerinden Ebû Mahzûre'nin sesini beğenerek ona ezan cümlelerini öğrettiği rivayet edilmektedir.⁷ Resûl-i Ekrem ayrıca çeşitli sözleri ve uygulamalarıyla müezzinliğin önemine işaret etmiş ve müezzinlerden

¹ Bu türler hakkında daha geniş malumat için bk. Nuri Özcan, "Câmi Mûsikisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 102; Nuri Özcan, "Tekke Mûsikisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s. 384.

² Özcan, "Câmi Mûsikisi", s. 102.

³ Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 1, Dâru'l-Meârif, Kahire 1981, s. 51.

⁴ Abdullâh b. Mahmûd, *el-Mevsîlî, el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, c. 1, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, Kahire 1953, s. 52.

⁵ Nuri Özcan, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 43.

⁶ Abdurrahman Çetin, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 36.

⁷ Dârimî, "Salât", 7.

görevlerini usulüne uygun, insanları rahatsız etmeyecek şekilde yapmalarını, gereksiz yere seslerini yükseltmemelerini istemiştir.⁸ Bu formu icra eden yani ezan okuyan müezzinlerde bulunması gereken vasıflar, ezanın lafız ve okunma usulü hakkında ayrıntılı malumat fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde mevcuttur.⁹

Sadece insan (erkek) sesi kullanılarak tekbirler, şehâdetler, hay'aleteyn, son tekbirler ve tehlîl gibi özel ifadelerden oluşan güftenin yani ezanın okunması, Müslüman olanları yaratıcının huzuruna davet eden, bütün insanlığa ise kurtuluş ve huzurun yolunu gösteren, dinin şîârı¹⁰ kabilinden önemli bir ibadettir. Bununla beraber ezan, icra esnasında kullanılan sese biraz daha yüksek tonlardan tizlik katıp aynı zamanda farklı frekanstaki ses parçalarını da estetik bir anlayış çerçevesinde bir araya getirmek suretiyle nağme verilerek melodik bir şekle büründürülen (beste) müzikal bir türdür.

Ezan okumak, bir anlamda vahiy ürünü olan ezan lafızlarının, normal bir konuşma, seslenme veya bağırma formatından çıkarılarak insan sesi vasıtasıyla icra edilen sanat eserlerinin en ihtişamlılarından biri haline dönüştürülmesidir. Bu münasebetle, icracı yani müezzin ezan okurken hem bir ibadeti ifa etmiş hem de, icrası müzikal teknikler açısından gerçekten çok zor olan bir sanat eseri meydana getirmiş olacaktır. Şöyle ki, insanlara ait sözlerle yapılan müzikal icralardaki tasarrufların ezan lafızlarında yapılamaması, ritimsiz/serbest olarak icra edilmesi, irticalen gerçekleştirilmesi (bestesinin olmaması) gibi unsurlar, her okunma esnasında yeni bir bestesi yapılan ezanın müzikal açıdan da muhteşem ve bir o kadar da zor bir form olduğunu açıkça göstermektedir.

Zorlukları yukarıda zikredilenlerle de sınırlı olmayan ezan okuma işini layıkıyla yerine getirebilmek için müezzinlerin sahip olması gereken şeylerin en başında, seslerini kullanabilme becerileri ve mûsiki konusunda tabîî kabiliyetlerinin olması gelmektedir. Bunun yanı sıra birçok açıdan kendilerini yetiştirmelerinin ve ciddi anlamda mûsiki eğitimine sahip olmalarının gerekliliği de aşikârdır.

Hem dinî hem de örfî ve kültürel açıdan büyük öneme haiz olan ezan icrasının okuyucuda olduğu gibi özellikle dinleyici üzerinde bırakacağı tesirleri göz önünde bulundurarak, genel olarak bütün ibadetlerden özelde ise ezandan elde edilmesi umut edilen manevî hazzın daha fazla ulaştırabilmek, manevî hazzın daha da artmasını temin edebilmek için ezan okuyucularının seslerini doğru kullanabilmelerinin, mûsiki ilminin

⁸ Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c. 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 567.

⁹ Mesela bk. Ali b. Ebûbekr el-Merğînânî, *el-Hidâye şerh-u bidâyeti'l-mübtedî*, c. 1, Dâru'l-Erkam Beyrut ts., s. 51-53.

¹⁰ Ezan okumak kasıtlı olarak terkedildiğinde, İslâm'ın şîârı ve hususiyetlerinden olduğundan dolayı o kişilerle savaş bile öngörülmüştür. (Mevsîlî, *el-İhtiyâr li ta'lîl-i muhtâr*, c. 1, s. 52.) Bu konuda bir fetva şöyledir; "Bir kıyânin imâmı olmayub ahâlîsi ezân ve cemâ'at ile namâz kılmağı terk eyleseler ahâlî-i mezbûre imâm ittihâzına ve cemâ'ate müdâvemete cebr olunurlar mı? el-Cevâb: Olunurlar. Ebâ' iderler ise katlleri meşrû'dur." Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-fetâvâ me'a'n-nükûl*, Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul 1266, s. 17.

nazariyat ve uygulamasını iyi bilmelerinin gerekliliği tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Bazen -gerek Osmanlı zamanında gerek Cumhuriyet döneminde- bu görevi yerine getiren kişilerin mesleğin gerektirdiği bilgi ve beceriye yeteri derecede sahip olmadıkları ne yazık ki görülmüştür, görülmektedir.

Meslekî bilgi ve beceri açısından ezan okumaya yani müezzinlik yapmaya ehil ve yeterli olmayan kişilerin ezan okuyup müezzinlik yapmaları arzu edilen bir durum olmamakla beraber böyle kişilerin okuduğu ezanlar karşısında dinleyicinin tavrı nasıl olmalıdır? Dinleyici dinlediği ezan hakkında yorum veya değerlendirme yaparken tamamen içinden geldiği gibi, o anda kendisinde oluşan -müspet, menfi- kanaatlerle değerlendirmede bulunabilir mi? Ezan veya müezzin hakkında yapılan değerlendirilmelerin bir sınırı var mıdır, olmalı mıdır? İşte bu çalışma, bu ve benzeri soruların cevaplarının da içinde bulunabileceği Osmanlı fetvalarını ele alacaktır.

Konu ile Alakalı Osmanlı Fetvaları

Osmanlı şeyhülislâm ve müftülerine ait fetvalar incelendiğinde, ezan icralarındaki sesin arzu edilen seviyede, kulağa hoş gelecek şekilde kullanılmaması, ezanın güftesine uygun olmayan makam ve nağmelerin tercih edilmesi vb. müzikal hataların yanı sıra ezan lafızlarında yapılan hatalara karşı dinleyicilerin yaptığı olumsuz değerlendirmelerin soru olarak sorulduğu görülecektir. Kişi ve kurumların günlük hayatta karşılaştıkları problemlere dinî açıdan çözüm bulup, doğru davranış tarzını göstermek veya doğru bilgiyi vermek şeklinde değerlendirilebilecek fetvalar,¹¹ bir yerde din adına İslâm'ın ana kaynaklarını kullanarak her konuda olduğu gibi bu konuda da kişilerin bilgi taleplerine cevap vermişler, öğrenme arzularını yerine getirmişlerdir. İnsanlar dinin bu konudaki hükmünü bilmek istemişler, müftüler de onları bilgilendirmişlerdir. Şimdi bu konudaki fetvalara bakalım.

“Mes’ele: Zeyd-i¹² müezzin lahn ve tegannî itmeyüb sünnet üzre ezân okurken Müslim nâmında olan Amr ezân-ı şerîfe ihânet ve istihfâf kaşdıyle Zeyd’e hitâb idüb, ‘Kara kelb gibi ne çağırırısın?’ dise Amr’a ne lâzım olur?”

el-Cevâb: Tecdîd-i imân ve nikâh lâzım olur.”¹³

¹¹ Fetva kelimesinin lügat ve ıstılâhî anlamlarıyla alakalı daha geniş malumat için bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “فَتْوَا”, c. 7, s. 3347-3348; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, c. 1, s. 615; c. 2, s. 599; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-u İslâmiyye ve İstılâh-ı Fıkhiyye Kamusu*, c. 8, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970, s. 206; Fahrettin Atar, “Fetva”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 486, 487.

¹² Osmanlı fetvaları yazılırken fetvaların soru metninde de cevap metninde de erkek karakterler için Zeyd ve Amr, bayan karakterler için ise Hind ve Zeynep gibi müstear isimlerin getirilmesi fetvahanenin kullanmış olduğu bir usuldür. Konu hakkında bk. Meşîhat Makamı, *Muhîtu'l-fetâvâ/Fetâvâ-yı Hayriye*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 185, s. 4.

¹³ es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed b. eş-Şeyh Mustafa el-Gedûsî, *Netîcetü'l-fetâvâ meâ'n-nükûl*, Dâru't-Tibâati'l-Ma'mureti's-Sultâniyye, Konstantiniyye H. 1237, s. 154; Osman b. Mehmed Tosyevî, *Câmi'u'l-*

Bu fetvada, lahn¹⁴ ve tegannî¹⁵ yapılmadan yani her türlü nağmeden ve ses değişikliğinden uzak, olabildiğince sade ve düz bir şekilde okunan ezanın sünnet üzere olduğu ifade edilmiştir. Müslüman bir bireyin, bu ezanı okuyan kişiye/müezzine hitaben söylediği, “Kara köpek gibi ne bağıryorsun?” şeklindeki sözlerinin -ezanı küçümseme ve hafife alma kastıyla söylendiğinde- kendisini (sözü sarf eden kişiyi) kâfir yapacağından dolayı tecdîd-i iman ve nikâh¹⁶ yani imanını ve nikâhını tazelemesinin gerekeceği belirtilmiştir. Duyduğu ezana karşı bu yorumu yapan kişinin o güne kadar duymaya, dinlemeye alışık olduğu nağmelerden uzak, düz bir şekilde okunan bu ezanı köpek sesine, müezzini de köpeğe benzetmesinin inanç açısından tehlikesinden söz edilmiştir. Müezzinin sesinin, toplum nezdinde genellikle birisine hakaret etmek istendiğinde kullanılan bir hayvanın sesine benzetilmesi, onun şahsında bir ibadeti küçümsemek, ibadete hakaret etmek olarak değerlendirilmiş ve bu değerlendirmeyi yapan kişinin dinden çıkmasına yol açan bir fiil olarak görülmüştür.

Müezzinin sesinin, başka hayvanların seslerine benzetildiği de olmuştur.

“Mes’ele: Zeyd, ezân okurken Amr-ı müezzine, ‘Keçi gibi bağırur.’ dise, tahfif eylese ne lâzım olur?”

*el-Cevâb: Ta’zîr-i belîğ, tecdîd-i imân lâzım olur.*¹⁷

Bu fetvada ise, müezzinin ezan icrası keçi bağırmasına benzetilmektedir. Ezanın nağme boyutuna hiç temas edilmeden sadece müezzinin ses rengi ve belki de sesini kullanırken yaptığı müzikal açıdan hoş olarak değerlendirilemeyecek gırtlak hareketlerinden dolayı, ‘Keçi gibi bağıryor.’ cümlesi ile yapılan bir değerlendirmenin de aynı şekilde iman ve nikâhı tazelemeyi gerektiren bir fiil olduğu ifade edilmekle beraber,

fetâva'l-Osmâniyye, Mûs. Mehmed Said b. Osman İslâmbolî, H. 1233, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 0/2, vr. 86a.

¹⁴ “Sözlükte “nağme, ezgi”, kıraatte ve dilde “hata etmek; sözün maksudını anlamak” gibi mânalara gelen lahnin yaygın olan terim anlamı dilde ve kıraatte hata yapmaktır. Buna göre kelimelerin yapısında ve i’rabında hata etmeye lahn denildiği gibi Kur’ân okurken harflerin zat ve sıfatlarında hata yapmaya ve yapılan hatalara da lahn denir.” Bk. Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 55.

¹⁵ Tegannînin ne olduğu konusunda kendisine sorulan bir soruya, “nağme yapmak” şeklinde cevap veren Ebüssuûd Efendi, nağmenin nasıl oluştuğunu ise, kişinin sesini kullanması esnasında sesine hükmederek, onu çeşitli şekillere sokup farklı farklı frekanslarla ses organlarından çıkarmasıdır, şeklinde gayet veciz bir tarif yapar. Fetva şöyledir: “Soru: Kur’ân-ı Azîm’i namaz içinde tegannî ile okuyan imam Zeyd’in namazı doğru olur mu? Cevap: Amel-i kesîr sayılacak kadar süre tegannî ederse veya üç fazla harf oluşursa namazı bozulur. Bu durumda tegannî nedir ve nasıl yapmakla tegannî oluşur? Cevap: Tegannî nağme yapmaktır. Sesini hançeresinde geri çevirerek indirip çıkarıp türlü türlü seslerle canlandırmakla oluşur.” Ebüssuûd Efendi, Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, Mürettib: Bozanzâde, İstinsah Tarihi: 996/1587, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 10a.

¹⁶ Sözlükte “yenilemek, yeni bir yol açmak” anlamındaki tecdîd, bir işi ya da bir şeyi ciddiyetle ve bir yöntemle yeniden ve aslına uygun biçimde yenileme faaliyetini ifade eder. Tecdid, İslâm’da içine şüphe veya fesat karıştığından yenileme ihtiyacı duyulan abdest (tecdîd-i vudû’), nikâh (tecdîd-i nikâh) ve akîde (tecdîd-i iman) hakkında kullanılmıştır. Bk. Tahsin Görgün, “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 234.

¹⁷ Kemalpaşazâde/İbn Kemal, Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Fetâvâ*, (212a–282a), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 297.55 297.55 1, vr. 274b.

bu sözü sarf eden kişinin durumuna uygun bir cezaya¹⁸ da çarptırılması gerektiği belirtilmiştir.

Bazen ezan icrasında beğenilmeyen sesler, insanlar arasında en çirkin sesli olarak bilinen bir başka hayvanın sesine benzetilmiştir.

“Mes’ele: Zeyd-i müezzîn minârede ezân okurken Amr yanında bulunan kimesnelere tahfif kaşdıyle, ‘Şu herîf eşek gibi bağıırır kalkın gidelim.’ dise Amr-ı mezbûre ne lâzım olur?

el-Cevâb: Tahfif kaşdıyle ise Tecdîd-i îmân ve nikâh.”¹⁹

“Mes’ele: Zeyd-i müezzîn minarede ezan okur iken Amr, ‘Nedir bu avaz?’ dedikde Bekir dahî, ‘Eşek ağıırıyor.’ dise Bekir-i mezbûre ne lâzım olur?

el-Cevâb: Haşyet-i küfr vardır. Tevbe ve istiğfâr lâzım olur.”²⁰

“Mes’ele: Zeyd-i müezzîn ezân okurken Amr, ‘Şu herîf hımâr gibi niçün çağırır, şimdi iş vâktidir, kim namaz kılar?’ dise Amr’a ne lâzım olur?

el-Cevâb: Tecdîd-i îmân ve nikâh.”²¹

Şeyhülislâmlara ait yukarıdaki üç fetvada, müezzinlerin okudukları ezanların bazı dinleyiciler tarafından eşeğin anırmasına benzetildiği görülmektedir. Fetvalardan, yapılan bu benzetmelerin doğrudan müezzinin sesinin rengi veya tınısı ile alakası olup olmadığı tam olarak anlaşılammaktadır. Bu benzetmelerin temelinde yatan etken, bu kişilerin ezana karşı duydukları nefret, küçümseme veya hafife alma da olabilir. Müezzin ve okuduğu ezan, toplum nezdinde insanların birbirlerine hakaret etmek istediklerinde kullandıkları bir başka hayvanın adı ve sesi ile ilişkilendirilmektedir.

Beğenilmeyen, hoşça gitmeyen, çirkin bir ses duyulduğunda onun çoğunlukla eşek sesine benzetilir olmasının eşek sesinin bazı özelliklerinden kaynaklandığı söylenebilir. Eşek sesinin çirkinliği hakkında, Kur’ân-ı Kerîm’deki şu ayet ve yorumları dikkat çekicidir. “Seslerin en çirkinini şüphesiz eşeklerin sesidir.” (Lokman, 31/19). Bu ayet hakkında müfessirlerden bazıları şu değerlendirmeleri yapmışlardır: Eşek anırması, evvelinde nefesin içe çekilerek çıkarılan yüksek ve horultulu ses (şehîk), sonunda ise nefesin dışarı verilerek çıkarılan aynı şekilde yüksek sestem (zefîr) ibarettir. Cehennemlikler de böyle ses çıkaracaklardır. Şehîk ve zefîr kelimeleriyle ifade edilen bu durum normal bir nefes alıp verme olmayıp, acı içerisinde bağıırarak yapılan bir nefes alıp verme durumudur, şeklindeki açıklamalarla beraber, eşek sesinin neden çirkin olduğu konusunda da şu izahat yapılır: Eşeğin anırmasının onun şeytanı görmesinden kaynaklandığını ve bu sebepten

¹⁸ Metinde geçen “ta’zîr-i belîğ” hakkında şeyhülislâm İbn Kemal’e sorulduğunda, “Her kişinin hâline münasip ta’zîr-i belîğ olunur. Bu hususta rey kadî’nındır. Ne kadar isterse yüz değneğe kadar ta’zîrdir. Haps-i medîd de ta’zîrdir.” şeklinde cevap verir. Bk. İbn Kemal, *Fetâvâ*, vr. 268a-b.

¹⁹ Menteşzâde Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, c. 1, Dâru’t-Tıbâati’l-Ma’mûreti’s-Sultâniyye, İstanbul, 1243/1827, s. 85; *Mecmûa-i Fetâvâ*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, nr. 297.55FET, vr. 36a-37b; Minkârîzâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah Efendi, Fetâvâ-yı Atâiyye, Atâullah Fetâvâsı)*, London: British Museum, nr. 135, vr. 27a.

²⁰ Hocazâde Esad Efendi, *Fetâvâ-yı Esad Efendi-I*, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, nr: 157, vr. 227b.

²¹ Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, c. 1, s. 84; *Mecmûa-i Fetâvâ*, vr. 35b.

dolayı da Allah (c.c.) tarafından çirkin olarak tavsif edildiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, her hayvanın bağırmasında bir haber, istek, şikâyet gibi bir kasıt bulunduğu bahsedilmekte, ancak eşeğin çok ağır yükler altında ezildiğinde bile ses çıkarmazken hiç beklenmedik zamanlarda, gereksiz yere bas bas bağırıldığı aktarılmaktadır. Onun anırmasının her hangi bir gayesinin olmadığı, hiç sebepsiz yere birden bire yüksek tonda ve normal olmayan bir şekilde ses çıkarmasının insanı rahatsız ettiğinden bahsedilmiştir.²²

Ancak burada şunu ifade etmekte fayda görülmektedir. Okunan ezanın lafızlarının düzgünlüğü, manaya uygun vurgular ve vakte ve muhatap kesimlerin durumlarına uygun makam, kompozisyon vb. her açıdan usulüne uygun olarak icra edilen bir ezan ve müezzini hakkında dinî bir art niyet olmadıkça olumsuz yorumlar yapılması mümkün değildir. Dinlediği ezanın tınılarının yüreklerinde açtığı derin izler neticesinde din değiştirip Müslüman olan, tam tersi, devamlı böyle bir ezanı dinleyip Müslüman olmaya karar vermişken duyduğu çirkin bir sesle veya yorumla gerçekleştirilen bir ezanla bu kararından vaz geçenlerin mevcudiyeti herkesçe malumdur.²³

Hangi sebeple olursa olsun müezzinin ezan okuma esnasındaki sesini eşek anırmasına benzetmek, bundan rahatsız olduğunu dile getirmek, onun davetine icabet edilmeyeceğini belirtip, “*Şimdi iş zamanıdır, kim namaz kılar?*” şeklindeki bir yorumda bulunmakta en azından küfür endişesi olduğu, hatta bu tür yorumların elfâz-ı küfür²⁴ kabilinden sözler olmakla sahiplerini küfre düşüreceği, bu kişilerin tövbe istiğfar etmeleri ve iman ve nikâhlarını da tazelemelerinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Kulağa gelen seslerin hangi varlığa ait olduğunun tespiti herkesin yaptığı bir şeydir. Duyulan sesin bir insana ait olduğunun bilinir olmasına rağmen, sesin bazı özelliklerinden dolayı bir hayvana benzetilmesi de sık karşılaşılan durumlardan birisidir. Bu sesin bir ibadetin ifası esnasında çıkarılması gereken bir ses olması durumunda yapılacak yorum ve değerlendirmelerin bazı sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

“Mes’ele: Zeyd, ‘Bu sabah bir şadâ-yı acib işitdim, su sığırı gibi bağırır, meger Amr fûlan câmi’de ezân okurmuş.’ deyû istihzâ eylese Zeyd’e ne lâzım olur?

²² Ayet ve hakkındaki yorumlar için bk. Ebu’l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Tefsiru’n-Neseî Medârikü’t-tenzîl ve hakâiku’t-te’vîl*, (tah.) Yusuf Ali Bedîvî, c. 2, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1999, s. 717; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam v.dğr, c. 5, Azim Dağıtım, İstanbul ts., s. 11; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, c. 7, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts., s. 69-70.

²³ Bu konuda bk. Behlül Düzenli, *Âdâb ve Erkânıyla Müezzinlik*, Damla Yayınevi, İstanbul 2010, s. 187-217.

²⁴ Elfâz-ı küfür, imandan çıkıp küfre girmeye sebep olan sözler anlamında bir terimdir. Âlimlerin çoğunluğu, söylediği sözün küfre götürdüğünü bilmeyen ve elfâz-ı küfrü hata sonucu telaffuz eden kimsenin kâfir olmayacağı görüşünde birleşmiştir. Ancak şaka yapmak veya eğlenmek amacıyla elfâz-ı küfürden olduğu hususunda ittifak edilen sözleri sarfeden kişinin en azından kazâî açıdan kâfir sayılacağı kabul edilmiştir. Bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Elfâz-ı Küfür”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s. 26-27.

el-Cevâb: Müezzini istihza idicek nesne lâzım olmaz. Ezânı istihza idicek kâfir olur. Tecdîd-i îmân ve nikâh lâzım olur."²⁵

Alışılmışın dışında, dikkat çekecek tuhafılıkta bir sesle okunan başka bir ezanın dinleyicilerin zihninde çağrıştırdığı şey, bir başka hayvan sesi olmaktadır. Bu fetvada dikkat çeken husus, müezzinin sesinin su sığırının²⁶ sesine benzetilmesinde bir sakınca görülmemesidir. Fetvada müezzin veya onun sesi ile dalga geçilmesinin her hangi bir şey gerektirmeyeceği, ezanla dalga geçmek veya ezanı alaya almak, hafife almak gibi bir maksatla böyle bir sözün söylenmesinin ise diğer fetvalarda olduğu gibi sahibini kâfir yapacağı, bu münasebetle de kişinin imanını ve nikâhını tazelemesi gerekeceği belirtilmiştir.

Bazen kulağa gelen ezan sesinin köpek, keçi, eşek, manda gibi bir hayvanın sesine değil de çoğunlukla Müslüman bireylerin nefretini kazanmış, kâfirlere ait bir çalgı aletine benzetildiği de olmuştur.

"Mes'ele: Zeyd-i müezzin ezân okurken Amr Zeyd için, 'Kâfir borızânına beñzer.' dise Amr'a ne lâzım olur?

el-Cevâb: Ta'zîr-i şedîd lâzım olur."²⁷

Müezzinin sesinin hangi özelliğinden olduğu net olarak bilinmemekle beraber büyük ihtimalle toplumun alışık olmadığı, olağan dışı bir renk ve/veya güçlükte/tizlikte bir ses ile okunan ezanın duyulması neticesinde yapılan yorumda kullanılan ifade, müezzinin kâfir borazanına benzetilmesi şeklindedir. Ne sebeple olursa olsun ezan okuyan kişinin inançsız kişilerle bütünleşmiş olan bir çalgı aletine (burada borazan) benzetilmesi durumunda kişiye, durumuna uygun ağır bir ceza denilebilecek ta'zîr-i şedîd²⁸ gerekli olacağı belirtilmiştir.

Buraya kadar incelenen fetvalarda; ezan veya müezzin hakkında yapılan olumsuz yorumların, kullanılan hakaret içeren lafızların çoğunlukla müezzinin sesinin rengi, şiddeti veya çiğliği, oturmamışlığı, sesin kullanımı konusundaki acemilik veya yeteneksizlik gibi etkenlerden kaynaklandığı görülmektedir. Nadir de olsa dinleyicilerin dinin kendisi veya kurumları ile dalga geçme, onları alaya alma gibi bir düşüncenin sevgiyle müezzin veya

²⁵ Nakîbüleşrâf Muhammed Rızâ b. es-Seyyid Ahmed el-Kırımî er-Rumî, *Fetâvâ-yı Rızâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 548, vr. 25b.

²⁶ Manda ve camus gibi isimlerle de anılan büyük baş hayvan. Bk. Şemseddin Sami, *Kamus-i Türkî*, "جاموس", İkdâm Matbaası, Dersaadet 1318/1901, s. 466.

²⁷ Zekerîyyazâde Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2056, vr. 81b.

²⁸ Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eden "hadler" in dışındaki cezalar için kullanılan "ta'zîr" tabiri, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış cezaları ifade eder. Ta'zîr cezalarını genel olarak dört sınıfa ayırmak mümkündür. 1) Bedenî cezalar. a) Ölüm cezası. b) Alt sınırı bulunmayan ancak üst sınırında farklı görüşler bulunan celde/sopa cezası. c) Suçlunun belli bir süre ayakta bekletilmesi, yalancı şahidin saç ve sakalının kazınması ve yüzünün siyaha boyanması vb. diğer cezalar. 2) Hürriyeti kısıtlayıcı cezalar. a) Hapis. b) Sürgün. 3) Malî Cezalar. 4) Kınama ve mahrumiyet cezaları. Bk. Tuncay Başoğlu, "Ta'zîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, s. 198, 200, 201.

okuduğu ezan hakkında olumsuz ifadeler kullanmaları, hakaret içeren benzetmeler yapmaları da söz konusu olmuştur.

Aşağıdaki fetvada ise yeni doğan çocuğun kulağına ezan okuma âdetinin icrası hakkında yapılan bir yorum bulunmaktadır.

“Mes’ele: Meşâyiğden olan Zeyd Amr’ın zühür iden velediniñ kulağına ezân okudukda Bekir, ‘Fi’liñ papas fi’line beñzer.’ dise Bekir’e ne lâzım olur?”

el-Cevâb: Sünnet-i şerîfeyi taḥkîr iderse kâfir olur. Sünneti bilmez câhil ise tevbe ve istiğfâr lâzım olur.”²⁹

Günümüzde de hassasiyetle uygulanmakta olan yeni doğan çocuğun kulağına ezan okuma işinin, Hıristiyan din adamının dinî ritüellerinden birine benzediğini söyleyerek müezzîn (bu fetvada şeyh) veya ezanın esas olduğu isim koyma merasimi hakkında yapılan böyle bir yorumun sahibinin ilmî seviyesine bakılır. Çocuğun kulağına ezan okuyarak isim koyma işinin sünnet olduğunu³⁰ bilen biri tarafından yapılan böyle bir yorum onu küfre götürür. Yapılan bu uygulamanın sünnet olduğunu veya sünnetin ne olduğunu bilemeyecek seviyede cahil bir kişinin yaptığı aynı yorum neticesinde ona verilecek hüküm tövbe ve istiğfar etmesinin gerekliliği olacaktır.

Bazen de ezan hakkındaki olumsuz yorumlar, duyulan ses ile veya yapılan icranın müzikal, estetik kalitesiyle alakalı olmayıp tamamen ciddiyetsizlikten veya ezanı ve müezzini hafife almaktan kaynaklanmıştır.

“Mes’ele: Birkaç kimesneler bir yerde oturlurken müezzîn minâreye çıkub ‘Allâhü ekber Allâhü ekber’ deyüb ezâna şurû’ itdikde ol kimesnelerden Zeyd sâyirlere istihzâen ve sühriyyeten, ‘Müezzîn, Allâhü ekmek diyeyur, ḳalkıñ gidelim.’ dise Zeyd’e ne lâzım olur?”

el-Cevâb: Tecdîd-i imân ve nikâḥ lâzım olur.”³¹

Bu fetvada bahse konu olan şahsın maksadının müezzîn ve ezanla alay edip dalga geçerek komiklik yapmak olduğu anlaşılmaktadır. Bir ibadet olan ezanın lafızlarıyla da dalga geçip güya espri olsun diye onu tahrif ve tağyir ederek (“ekber” lafzını “ekmek” şekline dönüştürerek) eğlendiğini düşünen kişi hakkında şeyhülislâmdan gelen fetva, onun dinden çıkmış olacağından dolayı imanını ve nikâhını yenilemesinin gerekli olacağı şeklindedir.

Tamamen eğlenmek maksadıyla yapılan işlerden birisi de dinî bir vecibeyi yerine getiren bir kişinin taklit edilmesidir.

“Mes’ele: Zeyd, Amr-ı müezzîniñ ezân okuduğına ve Bekir-i imâmiñ Ḳur’ân okuduğına taḳlîd eylese Zeyd’e ne lâzım olur?”

²⁹ Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun’ullah Efendi*, Müstensih: Ali b. Zeynelâbidîn, 1157/1744, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 549, vr. 35b.

³⁰ Hz. Peygamber yeni doğan çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına da kâmet okunmasını tavsiye etmiştir. Bizzat kendisi, torunu Hz. Hasan’ın sağ kulağına ezan, sol kulağına da kâmet okumuştur. Bk. Ebû Dâvûd, “Edeb”, 116; Tirmizî, “Edâhî”, 17.

³¹ Zekeriyazâde, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, vr. 90b.

*el-Cevāb: Küfür lâzım olur.*³²

Bu fetvada, bir müezzinin ezan icrasını ve bir imamın Kur'ân-ı Kerîm tilâvetinin taklit edilmesi söz konusudur. Kur'ân ve ezan okumak gibi iki önemli ibadetin sırf eğlence, komiklik olsun diye taklit edilmesi küfür olarak görülmüştür. İmam veya müezzinin -başta sesi olmak üzere jest ve mimiklerini de içine alacak şekilde- her türlü hareketini taklit etmede, insanların dikkatini çekmek, onları güldürmek maksadının olduğu anlaşılmaktadır. Düşüncesizce yapılan bu taklitlerin, dinin kutsal addettiği şeylerle dalga geçmek, onları hafife almak anlamı taşımalarından dolayı inanç açısından ciddi sıkıntılar doğurduğu görülmektedir.

Son olarak, müezzin ezan okurken yapılan yorum, kullanılan ifadelerden birini daha burada zikrederim.

“Mes’ele: Zeyd, Amr-ı müezzin ezân okurken, ‘Biñ kere çağırsañ bizden saña varır kimesne yokdur.’ dise Zeyd’e ne lâzım olur?

*el-Cevāb: İstihzāen dir ise kâfir olur, avreti bâindir.*³³

Fetvada, müezzin ezan okurken dinleyici tarafından söylenen sözün, müezzinin icrasının çirkinliği, rahatsız ediciliği veya alışılmışın dışında bir ses veya yoruma sahip olması vb. bir husustan kaynaklanmayıp tamamen, kişinin müezzinin (dinin) çağrısına icabet etmeyeceğini dolayısıyla namaz kılmayacağını açıkça ve tekitle beyan etmesinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. *“Bin kere çağırsan da bizden sana gelen kimse yoktur.”* sözünün vakıyı tespit değil de dalga geçmek, alay etmek maksadıyla söylenmesi durumunda bu sözü söyleyen kişinin kâfir olacağı dolayısıyla da karısının bâin³⁴ olacağı bildirilmiştir.

Yukarıda ele alınan fetvaların bazılarının akabinde, fetvaya delil ve dayanak olabilecek mahiyette, Hanefî mezhebinin muteber fıkıh ve fetva kitaplarından Arapça nakiller³⁵ yazılmıştır. Bu nakillerden bazıları mealen şu şekildedir:

³² Veli (Yegan) b. Yusuf el-İskilibî, *Mecmûa-i Fetâvâ*, Müstensih: Molla Ahmed Çelebi, İstinsah Tarihi: H. 981, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, nr. 297.55 VEL 981 H. 1, vr. 21b.

³³ Ebüssuûd Efendi, *Fetâvâ*, 4a.

³⁴ Fetvada, eşlerden birinin irtidatı durumunda gerçekleşecek olan nikâh birlikteliğinin bozulmasından söz edildiğinden dolayı ‘talak/boşama, boşanma’ lafzının kullanılmaması dikkat çekmektedir. Zira bu durumda gerçekleşen ayrılık çoğunluğa göre bir talak olmayıp fesih sayılmıştır ki talak ile fesih arasında da doğuracağı sonuçlar bakımından ciddi farklılıklar mevcuttur. Ayrılmanın ‘bâin’ olması ise, tarafların tekrar bir araya gelebilmeleri için yeni bir nikâh akdinin gerekli olduğu bir ayrılık olması anlamındadır. Talak ve çeşitleri ile ilgili geniş malumat için bk. H. İbrahim Acar, *“Talak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, s. 496-500.

³⁵ Müftüler/Şeyhülislâmlar, kendisinden fetvası istenilen meseleleri Hanefî fıkına dair *el-Muhtar fî fûrûi'l-Hanefiyye, Kenzü'd-dekâyık, Vikâyetü'r-rivâye fî Mesaili'l-hidâye, Mecmau'l-bahreyn ve Mülteka'n-nehreyn ve Muhtasarü'l-Kudûri* ile bunların şerh, haşiye ve diğer Hanefî fıkına ait eserlere müracaat etmek suretiyle verirlerdi. Taşra müftüleri, fetvalarının cevap kısmından sonra fetvaya dayanak olması bakımından istifade ettikleri kaynağın ilgili kısmını yazmak zorundaydılar. Şeyhülislâmlar ise fetvalarına mesnet olarak -her ne kadar bu eserlerden istifade etmiş olsalar da- nakil yazmak zorunda değillerdi. Bk. Tacetdin Bıyık, *Osmanlı Fetvalarında Mûsikî*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019, s. 26.

“Bir kimse ezanı duyunca onu zile benzetirse küfürdür. Aynı şekilde dalga geçerek ezanı taklit ederse bu da küfürdür. Tatarhaniye’den.”³⁶

“Ezanı alaya almak küfürdür, müezzini alaya almak değildir. el-Eşbah’dan.”³⁷

“Tegannî yapmadan sesin güzelleştirilmesinde bir sakınca yoktur. Lahn, med veya buna benzer bir şeyle tegannî yaparsa bu durumda mekruh olur. Hülâsa’dan.”³⁸

“(Ezanda) tercî yoktur. Çünkü o mekruhtur. Onda (ezanda) lahn yoktur. Yani ezanın kelimelerinin dışında başka bir şeyle tegannî. Çünkü böyle yapmak ve onu dinlemek Kur’ân’da yapılan tegannî gibi olup helal değildir. Değiştirme olmazsa bu güzeldir. Hay’aleteyn’de tegannî yapılmasında bir sakınca olmayacağı da söylenmiştir. Dürrü’l-Muhtar’dan.”³⁹

“Tercî tegannî anlamında olunca Kur’ân’da helal olmadığı gibi ezanda da helal olmaz ve onun dinlenmesi de helal olmaz. Çünkü onda fâsıkların fisk işlerken ki çıkardıkları nağmelerine benzemek vardır. Tahtâvî.”⁴⁰

“Kelimleri değiştirmeden yapılan tegannî güzeldir. Çünkü sesi güzelleştirmek arzulanan bir şeydir. Dürrü’l-Muhtar.”⁴¹

Sonuç

Yukarıdaki fetvalara bakıldığında, bazı müezzinlerin –büyük ihtimalle seslerini kötü kullanmalarından dolayı- ezan icralarının; köpek ürümesine, keçi bağırmasına, eşek anırmasına, su sığırının sesine, kâfirlerin kullandıkları bir çalgı aletine (borazan) veya Hristiyan papazının yaptığı bir fiile benzediğini söyleyen kişi veya kişilerin durumları dile getirilmiştir. Bu kişi veya kişiler hakkında; ezanı hafife almak maksadıyla söylenmesi durumunda, sarf edilen bu söz veya sözlerin elfâz-ı küfür veya sünneti hafife almak kabilinden olup sahibini küfre düşüreceğinden dolayı imanını tazelemesi, aynı zamanda caydırıcı bir cezaya çarptırılmasının gerektiği ifade edilmiştir.

Dinin emrettiği bir ibadeti (ezan okuma) yerine getiren bir kişinin (müezzin) salt sesinden dolayı bu türlü ifadelerle vasıflanması durumunda küfre düşme tehlikesinin söz konusu olup ta’zîr-i şedîd (durumuna uygun ağır bir ceza) uygulanması gerektiği ifade edilmiş, bu türlü sözlerin tamamen bilinçsizce söylenmiş olması durumunda ise tevbe ve istiğfar gerekeceği ifade edilmiştir.

Sünnet üzere okunan ezanı küçümsemek veya önemsememek maksadıyla müezzine hakaret edilmesi, ezanın lafızlarıyla dalga geçilmesi, ezanın namaza çağrı olduğu bilindiği halde ona icabet edilmeyeceğinin ifade edilmesi, Kur’ân tilâveti ve ezanın -eğlence

³⁶ Abdürrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, c. 1, s. 85.

³⁷ Rızâ Efendi, *Fetâvâ-yı Rızâ*, vr. 25b.

³⁸ *Muhîtu’l-fetâvâ-II*, s. 23.

³⁹ *Muhîtu’l-fetâvâ-II*, s. 23.

⁴⁰ *Muhîtu’l-fetâvâ-II*, s. 23.

⁴¹ *Muhîtu’l-fetâvâ-II*, s. 23.

olsun diye- taklit edilmesi durumlarının da küfrü gerektiren fiiller olup bazı ciddi sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir.

Günümüzde de zaman zaman görüldüğü gibi, ezanı küçümseyip, ezanla veya müezzinle dalga geçip, hakaretler eden, İslâm'ın şîârı olarak kabul edilen ezanı ve müezzini mizah malzemesi yapıp filmlerde, dizilerde, skeçlerde ezanın ve müezzinin vakarını ayaklar altına alıcı tavır ve davranışlar sergileyenlerin benzerleriyle Osmanlı toplumunda da karşılaşılmaktadır.

Gereğesi ne olursa olsun ezan lafızlarının herhangi bir mûsiki eserinin güftesi gibi telakki edilerek, isteyen icracının istediği yerde istediği nağmeyi yaparak lafızların orijinal yapısının değiştirilmesine, daha güzel nağme yapmak gibi müzikal kaygılarla da olsa karşı çıkmış, mekruh kabul edilmiştir. Çok ciddi anlam bozukluklarına sebebiyet verecek şekilde lafızların değiştirilmesi durumunda ise müezzinin hemen o anda görevden alınması gerekeceği ifade edilmiştir.

Sünnet-i müekkeke hükmünde olup şîâr kabilinden olan böyle önemli bir ibadeti yerine getiren müezzinlerin, kendilerini mesleğin gerektirdiği her alanda –özellikle mûsiki alanında- yetiştirmelerinin; yaptıkları işin öneminin farkına vararak daha hassas ve daha gayretli olmalarının; ezan okuma hususunda kabiliyetinin olmadığını veya az olduğunu düşünenlerin ise bu işi yapmaktan uzak durmalarının gerekliliği gayet açıktır. İşin ehli olmayan kişilerin icraları neticesinde, müezzin veya okuduğu ezan hakkında yapılan olumsuz yorumlarda, kişinin kendisinin de etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Müezzinlerin ezan okudukları esnada dinleyicilerini kendilerinin seçme gibi bir durumun mümkün olmadığı, Müslüman-gayrimüslim, büyük-küçük, kadın-erkek, hayvan-bitki gibi her türden varlığın dinleyiciler arasında olduğu hakikatinin de unutulmaması gerekir.

Ezanı dinleyen kişi de Hz. Peygamber'in, "Ezanı duyduğunuz zaman müezzinin söylediklerini siz de söyleyin." (Buhârî, "Ezan", 7) emrine uyararak müezzinin söylediklerini tekrar etmeli ve namaz için hazırlıklarına başlamalıdır. Okunan ezan, müezzinin icrası gerek ses gerek yorum bakımından ne kadar falsolu, hatalı olursa olsun, teknik açıdan ne kadar hoş ve güzel olmayan unsurlar barındırırsa da, dinleyici hiçbir zaman ezan ve müezzin hakkında hakaret içeren, olumsuz ifade ve yorum yapmamalıdır. Hele hele müezzinle veya ezanla dalga geçmek, alaya almak, mizah malzemesi yapmak konusunda herkesin dikkatli olmasının gerekliliği, bu işlerin kişinin dinden çıkıp hanımının boş olmasına kadar götüren tehlikelerle dolu olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Abdullah Efendi, Yenişehirli, *Behcetü'l-fetâvâ me'a'n-nukûl*, Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul 1266/1850.

Abdürrahim Efendi, Menteszâde, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*. 2 Cilt. Dâru't-Tıbâati'l-Ma'mûreti's-Sultâniyye, İstanbul 1243/1827.

- Acar, H. İbrahim, "Talâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010, ss. 496-500.
- Ahmed Naim, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi*, 12 Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- Atar, Fahrettin, "Fetva", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, ss. 486-496.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, 12 Cilt, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts.
- Başoğlu, Tuncay, "Ta'zîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, ss. 198-202.
- Bıyık, Tacetdin, *Osmanlı Fetvalarında Mûsikî*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslâmiyye ve Istılâh-ı Fıkhiyye Kamusu*, 8 Cilt. Bilmen Yayınevi, İstanbul 1970.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, 8 Cilt, Matbaay-ı Âmire, İstanbul 1899.
- Çetin, Abdurrahman, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 36-38.
- Çetin, Abdurrahman, "Lahn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, ss. 55-56.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, 2 Cilt, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Düzenli, Behlül, *Âdâb ve Erkânıyla Müezzinlik*, Damla Yayınevi, İstanbul 2010.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvûd*, 4 Cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Ebüssuûd Efendi, Ahmed b. Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa, *Fetâvâ-yı Ebüssuûd*, Mürettib: Bozanzâde, İstinsah Tarihi: 996/1587, Şehid Ali Paşa, nr. 1028, vr. 1a-360b, Süleymaniye Kütüphanesi.
- Esad Efendi, Hocasâde, *Fetâvâ-yı Esad Efendi*, 2 Cilt, nr. 157, vr. 1a-273a; vr. 1a-98a, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi.
- Gedûsî, es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed b. eş-Şeyh Mustafa, *Netîcetü'l-fetâvâ mea'n-nükûl*, Dâru't-Tıbbâti'l-Ma'mureti's-Sultâniyye, Konstantiniyye H. 1237.
- Görgün, Tahsin, "Tecdid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2011, ss. 234-239.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, 6 Cilt, Dâru'l-Meârif, Kahire 1981.
- Kemalpaşazâde (İbn Kemal), Şemseddin Ahmed b. Süleyman, *Fetâvâ*, nr. 297.55 297.55 1, vr. 212a-282a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- Kılavuz, Ahmet Saim, "Elfâz-ı Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, ss. 26-27.

- Mecmûa-i Fetâvâ*, nr. 297.55FET, vr. 1a-76a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- Merğînânî, Ali b. Ebûbekr, *el-Hidâye şerh-u Bidâyeti'l-mübtedî*, 4 Cilt, Dâru'l-Erkam, Beyrut ts.
- Meşihat Makamı, *Muhîtu'l-Fetâvâ/Fetâvâ-yı Hayriye*, nr. 185, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-Muhtâr*, 5 Cilt, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, Kahire 1953.
- Minkârîzâde, Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Minkârîzâde (Fetâvâ-yı Atâullah Efendi, Fetâvâ-yı Atâiyye, Atâullah Fetâvâsı)*, nr. 135, vr. 1a-379a, British Museum, London.
- Nakîbüleşrâf Muhammed Rızâ b. es-Seyyid Ahmed el-Kırımî er-Rumî, *Fetâvâ-yı Rızâ*, nr. 548, vr. 2a-140b, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsiru'n-Nesefî Medârikü't- tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, (Tah.) Yusuf Ali Bedîvî, 3 Cilt, 2. Baskı, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1999.
- Özcan, Nuri, "Câmi Mûsikisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, ss. 102.
- Özcan, Nuri, "Ezan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 43-45.
- Özcan, Nuri, "Tekke Mûsikisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, ss. 384-385.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2 Cilt, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.
- Sami, Şemseddin, *Kamus-i Türkî*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1318/1901.
- Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*, Müstensih: Ali b. Zeynelâbidîn, İstinsah Tarihi: 1157/1744, nr. 549, vr. 2a-121a, Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eserler Kütüphanesi.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *el-Câmiu's-sahîh Sünenü't-Tirmizî*, 4 Cilt, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arab, Beyrut 1957.
- Tosyevî, Osman b. Mehmed, *Câmi'u'l- fetâva'l-Osmâniyye*, Müstensih: Mehmed Said b. Osman İslâmbolî, İstinsah Tarihi: H. 1233, nr. 0/2, vr. 1a-435a, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı,
- Veli (Yegan) b. Yusuf el-İskilibî, *Mecmûa-i Fetâvâ*, Müstensih: Molla Ahmed Çelebi, İstinsah Tarihi: H. 981. nr. 297.55 VEL 981 H. 1, vr. 1a-177b, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Sadeleştirenler: İsmail Karaçam v.dğr., 10 Cilt, Azim Dağıtım, İstanbul ts.
- Zekeriyyazâde, Yahyâ Efendi, *Fetâvâ-yı Yahyâ Efendi*, nr. 2056, vr. 1a-400a, Nuruosmaniye Kütüphanesi.